

מדוע חלק מהשבטים עמדו על הברכה וחלק עמדו על הקללה?

הקדמה

בפרק כ"ז נאמר:

יא. "ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר:

יב. אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים בעברכם את הירדן: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן.

יג. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל: ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי".

יש לשאול שאלות רבות ביחס לעמידת השבטים וצורת כתיבתם:

1. מדוע עם ישראל מחולק לשניים ואינו עומד ביחד? ואם כדי שחלק מהעם יברכו וחלק מהם יעמדו על הקללה - מדוע שלא כולם יאמרו גם את הברכה וגם את הקללה?¹ ועוד: הרי הלויים הם שאומרים את הקללה וכל העם עונה אמן!

2. לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל?
ה"תולדות יצחק"² שאל בחריפות: "היה עלבון גדול לחצי השבטים שהם בהר עיבל שיהיו על הקללה! ...למה ביזה אותם וחרפם, שחצי השבטים האחרים יהיו על הברכה, והם יהיו על הקללה?"

3. מדוע שבט לוי נחשב שבט ככל השבטים? והרי בדגלים ובנשיאים ובחלוקת הארץ הוא אינו נחשב לשבט³! וכשם שבמדבר לא נחשב שבט לוי לשבט רגיל, מפני שהיה לו תפקיד מיוחד של שמירת המקדש⁴, כך גם כאן היה לו תפקיד מיוחד: אמירת הארורים!

4. מדוע שבט יוסף נחשב לשבט אחד, ואיננו מחולק למנשה ואפרים, כמו בדגלים ובנשיאים ובחלוקת הארץ?⁵

5. מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן, שהיו בני לאה ועמדו על הר עיבל, כשם שהוצמדו שאר בני לאה זה לזה, וכן בני רחל ובני זלפה ובני בלהה?⁶

¹ רמב"ן בראש פרשת ראה (יא, כט).

² לרבי יצחק קארו, דודו של מרן ה"בית יוסף", הספק החמישי.

³ עיין בספר במדבר פרקים א'-ב' מול פרקים ג'-ד', וכן בפ"ז ובפכ"ו, ובפלי"ד, יט-כט.

⁴ במדבר א, מח-נג וכן פרק ג'.

⁵ עיין בספר במדבר פרקים א'-ב', וכן בפ"ז ובפכ"ו, ובפלי"ד, יט-כט.

⁶ "צרור המור".

6. מדוע בין כל השבטים שעמדו על הר גריזים נכתבה וו החיבור, ואילו בשבטים שעמדו על הר עיבל לא נכתבה וו החיבור בכולם?⁷

א. מדוע עם ישראל עמד מחולק לשניים ולא כאחד?

על השאלה הראשונה - מדוע עם ישראל עמד מחולק לשניים - נראה לענות על פי מה שכתבו חז"ל והמפרשים, שבהר גריזים ובהר עיבל נכתבה ברית בין ד' ובין בני ישראל⁸, ועל פי מה שכתב רש"י בפרשת נצבים (כט, יא): "לעברך בברית - דרך העברה. כך היו כורתי בריתות עושין: מחיצה מכאן ומחיצה מכאן ועוברים בינתים, כמו שנאמר: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיה לד, יח)".⁹ כיון שבני ישראל נצטוו לכרות ברית עם ד' ללכת בדרך התורה - הם נצטוו לעמוד בין שני ההרים, שתי מחיצות, ולהקיף את ארון הברית, שבו לוחות הברית והתורה, וכן את הכהנים או/ו הלויים, מלמדי התורה¹⁰, כדי לבטא שהם מקבלים על עצמם ללכת בדרך התורה, וכמו שכתב רש"י בפסוק כ"ו: "אשר לא יקים - כאן כלל את כל התורה כולה, וקבלו עליהם באלה ובשבועה"¹¹!

⁷ "משך חכמה".

⁸ עיין במכילתא סוף פרשת משפטים (פרק כג פסוק יט, מסכתא דכספא פרשה כ): "לא תבשל גדי בחלב אמו - ר' שמעון אומר: מפני מה נאמר בשלושה מקומות: כנגד שלש בריתות שכת הקב"ה עם ישראל: אחת בחורב, ואחת בערבות מואב, ואחת בהר גריזים והר עיבל". ועיין גם במסכת סוטה לו ע"ב.

וכן כתב רש"י במסכת ברכות (מח ע"ב ד"ה "תורה ניתנה בשלש בריתות", ועיין שם בב"ח ובמפרשים). וכן כתב הרלב"ג כאן בפסוק ח', וכן כתב הספורנו כאן בפסוק ז': "ושמחת לפני ד' אלקיך - על שתיכנס אז עמו לברית בהר גריזים ובהר עיבל". ועיין גם ברבנו בחיי בראשית כג, כ וב"ח חתם סופר" שם כג, ט (בד"ה "בכסף מלא") ובנצי"ב אצלנו בפסוקים א' וה'.

ועיין גם ברש"י בפסוק ט': "היום הזה נהיית לעם - בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית". אמנם אפשר שרש"י התכוון כאן לברית בערבות מואב, ולא למעמד הר גריזים והר עיבל.

⁹ על משמעות המעבר בין שתי מחיצות עיין לקמן בפרשת נצבים במאמר "מה משמעות הביטוי 'לעבור בברית' ומה משמעות הביטוי 'לכרות ברית'?".

¹⁰ עיין בפרשת "וזאת הברכה": "וללוי אמר: תמיד ואוריך לאיש חסידך, אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי מריבה. האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו, ואת אחיו לא הכיר, ואת בניו לא ידע, כי שמרו אמרתך ובריתך יצרו. יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, ישימו קטורה באפק, וכלל על מזבחך" (לג, ח-י).

¹¹ א. עיין ברלב"ג בפרשת נצבים כט, יא ובאברבנאל שם, וכאן כתבנו בצורה קצת שונה, ולא קשה קושית האברבנאל.

ב. על היחס בין ברית לשבועה עיין במאמר "וזכר ד' אלקיך לך את הברית ואת החסד" (בפ"ג) בפרשת עקב.

ב. לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל?

על השאלה השניה - לפי מה נקבעו השבטים העומדים על הר גרזים ועל הר עיבל - נאמרו במפרשים מספר תשובות¹²:

1. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע (יב-ג): "על הברכה בני הגבירות, ועל הקללה בני השפחות, ואם (והם)¹³ יחסרו שנים, ובני לאה רבים, ונלקחו הגדול והקטן". כלומר: בני הגבירות היו שמונה: ששה בני לאה ושני בני רחל, ובני השפחות היו ארבעה: שני בני בלהה ושני בני זלפה. וכאשרם רצתה התורה לחלקם לששה שבטים על כל הר חסרו שני שבטים לבני השפחות, וכיון שבני לאה היו רבים, ציוה ד לקחת מהם את הגדול ראובן, ואת הקטן זבולון, ולשימם עם בני השפחות. העיר עליו ה"אבי עזר" (שם): "הרב מפרש כאילו נמסר לו מסיני כן. וכללא דמילתא אין אתנו יודע מאיזה טעם יעמוד בכור האמהות בהר עיבל. ומסברא איפכא, כמו שתראה בריש פרשת במדבר גבי הדגלים שראובן בראש! וממנו נעלמים הדברים עד בוא מורה צדק"¹⁴.

כלומר: לא מובן מדוע ראובן הבכור, לא יעמוד על הברכה בהר גרזים, והרי הוא נמנה ראשון בפרשת במדבר בדגלים.

ה"עזרה להבין" כתב: "בעל אבי עזר מתאנה פה בחינם להרב ז"ל, כי הלא הוא משמיענו רק הכתוב להלן פסוקים י"ב-י"ג, ונתן בהם סימן לזיכרון, מי העומדים פה ומי פה, ולא אמר גם כן שום טעם למה נבחרו דווקא הבכור והצעיר, ואין זה לגריעותם".

כלומר: הראב"ע כלל לא בא להסביר מדוע ראובן וזבולון עמדו על הר עיבל, אלא הוא רק בא לתת לנו סימן לזכרון, כדי שנזכור מי מהשבטים עמד על הר גרזים, ומי עמד על הר עיבל.

¹² יש לציין שהתורה הדגישה: "ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר: אלה יעמדו לברך" וגו'. וכתב על כך ה"שפתי כהן": "הוצרך משה לצוואה זו כדי שלא יסרבו, לומר: 'למה אלה יעמדו על הר גרזים לברך, ואלה יעמדו על הר עיבל על הקללה? לזה הוצרך לצוות...'. כעין זה כתב גם הנצי"ב ב"העמק דבר" בהוספות [ועיין גם באברבנאל וב"דעת סופרים" וב"דעת מקרא"]. ועיין לעיל.

¹³ בחלק מהדפוסים כתוב: "ואם", ובחלק מהדפוסים כתוב: "והם", ובספר "עזרה להבין" על הראב"ע כתב שצריך לגרוס: "והם".

¹⁴ ה"אבי עזר" הוסיף שם: "ועיין בסוטה דף ל"ו ונפקחו עיניך". ולא הבנתי מה התכוון ה"אבי עזר" באומרו "ונפקחו עיניך".

מפרשים נוספים הסבירו כראב"ע, והרגישו בקושיית ה"אבי עזר" על הראב"ע, ולכן הסבירו טעם מהותי מדוע הועמדו ראובן וזבולן על הקללה. חלק מהמפרשים הסבירו שהדבר נעשה לפחיתותם של ראובן וזבולן, וחלק מהמפרשים הסבירו שהדבר נעשה למעלתם של ראובן וזבולן. נתחיל במפרשים לגנות ונסיים בשבח:

2. הסבר הרלב"ג

כתב הרלב"ג: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה, ועל הקללה שם בני השפחות, והם גד ואשר דן ונפתלי, וראובן גם כן, לחסרונו. וידמה שהיה גם כן זבולן הפחות שבבני הגבירות אחר ראובן".
מה שכתב הרלב"ג "וראובן גם כן, לחסרונו" נראה שכוונתו לחטא ראובן בבלהה, שבגללו הפסיד את הבכורה, כמו שנאמר בספר דברי הימים (א ה, א-ב), וכמו שפירש רש"י בפרשת ויחי (מט, ג-ד)¹⁵.
יש לשים לב שהרלב"ג לא כתב: "בני הגבירות שם אותם על הברכה", כשם שכתב: "ועל הקללה שם בני השפחות", אלא כתב: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה", ויש להבין מדוע שבטים אלו היו היותר נבחרים. אפשר שכוונתו היא כמו שכתב רבנו אפרים, או ה"שנות חיים" המובאים בסמוך.

3. הסבר "צרור המור" לגבי ראובן

הסבר אחר לגבי עמידת שבט ראובן עם בני השפחות כתב בספר "צרור המור": "אלה יעמדו לברך את העם: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן - לפי שהיו כולם בני גבירה, וראויים לברכה יותר מהאחרים.
ואף על פי שהיה ראוי שיהיה ראובן לצד הברכה... צירף ראובן עם גד ואשר, לפי שראובן רצה להיות עם גד בחוצה לארץ, שהיא ארץ טמאה וארורה, ושמע לעצת גד, שנאמר: 'ויאמר בני גד ובני ראובן' (במדבר לב, כה), לכן צירף משה לראובן עם גד בענין הקללה"¹⁶.

על פי הסבר זה ניתן לענות גם על השאלה החמישית - מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן שהיו בני לאה, זה לזה, כשם שהוצמדו שאר בניה, וכמו שהוצמדו כל שאר

¹⁵ ועיין גם ברש"י בדברים לג, ו.

¹⁶ גם האברבנאל הסביר ש"לפי שראובן נתחבר עם גד בנחלתו וארצו לכן נתחברו שניהן בכאן גם כן", בדומה לחסבר "צרור המור", אך הוא לא הדגיש שחוצה לארץ היא ארץ טמאה וארורה, ושלכן צירף משה את ראובן עם גד בענין הקללה. ועיין עוד במאמר "בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה" בספרי "הדר התורה" במדבר בפרשת מטות.

האחים מאותה אם - מפני שראובן רצה להיות עם גד בחוצה לארץ, לכן גם עמד על ידו במעמד הברכה והקללה!

4. הסבר ה"שפתי כהן" לגבי זבולן

הסבר לגבי עמידת שבט זבולן עם בני השפחות כתב בספר "שפתי כהן":
"ומנה עמו בני השפחות, וזבולן עמהם, שגם הוא כמו עבד ליששכר, שהולך בימים ובמדברות ומשים בפיו של יששכר¹⁷. כי אף על פי שמסייע לבעלי תורה, עם כל זה הלימוד הוא יותר גדול, לזה הושם בתוך בני השפחות¹⁸. ועוד שהוא נמנה כנגד יששכר, שיששכר הוא רביעי בברכה, וזבולן הוא רביעי בקללה".

עד כאן הובאו דברי המפרשים שהסבירו לגנות ראובן וזבולן.
כאמור, מפרשים אחרים הסבירו הסברים אחרים ביחס לראובן וזבולן,
ולפיהם שבטים אלו עמדו עם בני השפחות לא לגנותם, אלא להיפך, למעלתם!

5. הסבר רבנו בחיי

כתב רבנו בחיי (בפסוק י"ב): "והיו על הברכה ששה מבני הגבירות, ועל הקללה היו בני השפחות, ולפי שלא היו אלא דן ונפתלי גד ואשר, הוצרך ליטול מבני לאה שתיים, ראובן הבכור וזבולן הקטן, כדי שישלימו לששה (כראב"ע)...
ומה שנמנה ראובן על הקללה - אין זה לחיובו, אלא נראה לי שהוא התנצלות
גמור במעשה בלהה, **ולומר שלא חטא באשת אב**, שהרי הוא קורא: 'ארור שוכב עם אשת אביו'. ומזה אמרו במדרש: 'יצועי עלה' (בראשית מט, ד) - אמר לו יעקב אביו: 'בני, אין לך תקנה עד שיבא אותו שכתוב בו 'עלה' [ומשה עלה אל האלקים' (שמות יט, ג)]. כיון שבא משה והעמיד לכהנים הלויים בהר גרזים ובהר עיבל, והעמיד ראובן על הקללה - ידעו כל ישראל שהיה ראובן זכאי. וכן אמרו רז"ל: 'כל האומר ראובן חטא - אינו אלא טועה'¹⁹."

יסוד דבריו של רבנו בחיי הוא בגמרא במסכת שבת (נה ע"ב): "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: 'כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה', שנאמר: 'ויהיו

¹⁷ עיין רש"י בדברים לג, יח: "שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך - זבולן ויששכר עשו שותפות: 'זבולן לחוף ימים ישכון' ויוצא לפרקמטיא בספינות ומשתכר, ונותן לתוך פיו של יששכר, והם יושבים ועוסקים בתורה".

¹⁸ עיין רש"י שם, שהמשיך: "לפיכך הקדים זבולן ליששכר, שתורתו של יששכר על ידי זבולן היתה". ונראה שה"שפתי כהן" חולק על הסבר זה, או שהוא מחלק בין הקדמתו בברכה לבין מעלתו. ועיין בסמוך, בסעיף 6.

¹⁹ כעין דברי רבנו בחיי לגבי ראובן כתבו גם החזקוני וה"תולדות יצחק" וה"שפתי כהן" [ועיין עוד ב"תולדות יצחק" לגבי בני הגבירות ובני השפחות, ודבריו לגבי בני השפחות קשים].

בני יעקב שנים עשרי (בראשית לה, כב), מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו' (שם)? מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה.

תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר: מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר: 'ארור שוכב עם אשת אביו' ויבא חטא זה לידו?! [פירש רש"י: ויגזור הקב"ה שיהיו מן המקללים?!] אלא מה אני מקיים: 'וישכב את בלהה פילגש אביו'! עלבון אמו תבע. אמר: 'אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי'! עמד ובלבל את מצעה".

לפי זה עולה שראובן העדיף לעמוד על הקללה בהר עיבל, מפני שבכך הוכח שהחטא שנכתב עליו בתורה אינו כפשוטו²⁰!

על פי גמרא זו, שעמידתו של ראובן על הר עיבל באה ללמד שהוא לא חטא באשת אביו, הסביר בספר "לחם אשי"²¹ שלכן דווקא ב"ארור שוכב עם אשת אביו" נאמר נימוק: "כי גלה כנף אביו", כדי להדגיש שמי שגלה כנף אביו הוא שארור, אבל ראובן, שרק בבלב יצועי אביו, אינו ארור, ובכך ענה על השאלה האחת עשרה במאמר הקודם - מדוע דווקא בארור הששי ישנו נימוק²².

6. הסבר נוסף של "צרור המור"

הסבר נוסף כתב בספר "צרור המור": "אלה יעמדו לברך את העם: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין - לפי שהיו כולם בני גבירה וראויים לברכה יותר מהאחרים. ואף על פי שהיה ראוי שיהיה ראובן לצד הברכה, אחר שהוא בכור וראשון לכל הדברים, לא רצה לעשות כן... והעמיד על הקללה ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי. לפי שהיו הארבע בני השפחות רצה לתת בן גבירה אחד עם שני בני שפחות. ונתן לזבולן עם דן ונפתלי, לפי שזבולן היה עמוד התורה, ומקיים ומפרנס ליששכר. וכתוב: 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג, יח), ולא נאמר: 'ללומדים בה'. ואחר שהוא 'עץ חיים', ראוי שיהיה עם אלו השניים לצד הקללה, ליתן להם חיים, ולכן לא סמך זבולן אצל ראובן. והעמיד לראובן עם גד ואשר, לפי שהיה בכור ביחס, והיה בעל תורה, כאומרו: 'כחי וראשית אוני' (בראשית מט, ג).

²⁰ ועיין באברבנאל ובספר "צרור המור" (פסוק טו) ובפירוש "משכיל לדוד" על רש"י (בפסוק כד) ובספר "קהלת יצחק" (לרבי יצחק ב"ר ניסן רייטבארד, ווילנא תר"ס) בפרשת וישלח בהגהות "פרחי ניסן" שהסבירו שגם כל אחד מהארורים הנוספים נאמרו כנגד שבט מסוים, אך נחלקו לגבי איזה שבט נאמר כל אחד מהארורים, וכן האם הוא נאמר למעלתו של אותו שבט או להיפך.

²¹ על התורה, לרב שמואל יהודה ווינגוט, ירושלים תשנ"ו.

²² ועיין עוד בספר "הכתב והקבלה" ובספר "שער בת רבים" בשם ר' יהודה בדרך, ובמהרי"ל דיסקין, שקישרו לכך גם את הצמדת פסוקים יט-כ, ועיין ב"פני יהושע" וב"משנת משה" במסכת שבת שם.

ואמרו: 'אין כח אלא תורה, שנאמר: 'גִּבְרִי כח עָשִׂי דְּבָרִי' (תהלים קג, כ)²³. ...ולכן צירף ראובן עם גד ואשר, **להגין עליהם בתורתו**, כמו שצירף זבולן עם דן ונפתלי, לפי שהיה מחזיק ידי התורה"²⁴.

לפי הסבר זה של "צרור המור" עמדו ראובן וזבולן עם בני השפחות כדי להגן עליהם בכח התורה שבהם!

כמו כן גם ענה "צרור המור" על השאלה החמישית - מדוע לא הוצמדו ראובן וזבולן שהיו בני לאה, זה לזה, כשם שהוצמדו שאר בניה של לאה, וכמו שהוצמדו כל שאר האחים מאותה אם - כדי שכל אחד מהם יגן על שניים מבני השפחות!

מספר מפרשים הסבירו הסברים אחרים, שאינם מתייחסים לכך שעל הברכה עמדו בני הגבירות ועל הקללה עמדו בני השפחות:

7. הסבר רבנו אפרים לגבי השבטים שעמדו על הר גריזים

כתב רבנו אפרים: "אלה יעמדו ממונים על הברכה:

שמעון - עם שאר השבטים, אביו לא בירכו אלא קנטרו, חייך הוא יהיה ראשון לברך את העם.

לוי - שנאמר בו: 'ולברך בשם ד' (דברים כא, ה).

יהודה - לפי שהיה מלך, ואין כבודו לעמוד על הקללה.

יששכר - לפי שהיה בעל תורה.

יוסף - לפי שהיה בכור, ואין כבודו, שנאמר: 'בכור שורו הדר לוי' (לקמן לג, יז), ולפי שבירכו אביו בתוספת יותר משאר השבטים.

בנימין - לפי שהיה עתיד בית המקדש להבנות בחלקו".

רבנו אפרים לא כתב שהשבטים שעמדו על הברכה היו בני הגבירות, אלא מצא טעם למעלת כל שבט, מלבד שמעון, שבו כתב רק שכיון שאביו לא בירכו, לכן כעת היה ראשון לברכה.

²³ המהדיר לספר "צרור המור" השלם ציין לבראשית רבתי עמ' 233, ששם כבר נכתב בהסבר הפסוק "כחי וראשית אוני" שראובן היה גדול בתורה.

²⁴ עיין רש"י בדברים לג, יח שהובא לעיל בהערות שבסעיף 4 ועיין עוד ברש"י בפרשת במדבר (ג, לח), שכתב שבשבט זבולן היו גם תלמידי חכמים, ולא רק מחזיקים בידי יששכר: "משה ואהרן ובניו - וסמוכין להסב דגל מחנה יהודה, והחונים עליו יששכר וזבולן, 'טוב לצדיק טוב לשכנו', לפי שהיו שכניו של משה שהיה עוסק בתורה, נעשו גדולים בתורה, שנאמר: 'יהודה מחוקקי' (תהלים ס, ט), 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, לדעת מה יעשה ישראל, ראשיהם מאתים' (דה"א יב, לג) - מאתים ראשי סנהדראות, 'ומזבולן מושכים בשבט סופר' (שופטים ה, יד)".

כאמור, הרלב"ג כתב: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה", ואפשר שכוונתו כרבנו אפרים, אך דברי רבנו אפרים לגבי שמעון אינם מתאימים לדברי הרלב"ג. ועיין בסמוך.

8. הסבר ה"שנות חיים" לגבי השבטים שעמדו על הר גרזים

הסבר למעלת כל אחד מהשבטים שעמדו על הברכה כתב בספר "שנות חיים"²⁵:

"שמעון ולוי - על שמסרו נפשם על קדושת השם, ועל כבוד אביהם במעשה דינה, להראות שבני ישראל הם קדושים ופרושים מן העריות. ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין - כי מהם תצא תורה ומלכים לבני ישראל, כידוע, לכן זכו לעמוד על הר גרזים".

מה שכתב: "ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין כי מהם תצא תורה ומלכים" כוונתו שמייהודה ויששכר תצא תורה, כמו שאמרו חז"ל במסכת יומא (כו ע"א), ומיהודה ויוסף ובנימין יצאו מלכים: מיהודה דוד ובניו, מבנימין שאול ואיש בשת, ומיוסף ירבעם ובנו, אחאב ובניו ויהוא ובניו²⁶. כאמור, הרלב"ג כתב: "הנה השבטים היותר נבחרים שם אותם על הברכה", ואפשר שכוונתו כהסבר ה"שנות חיים".

9. הסבר נוסף של "צרור המור" לגבי השבטים שעמדו על הר גרזים

הסבר אחר לשבטים שעמדו על הר גרזים כתב "צרור המור": "והכניס לשמעון ולוי, לפי שהם אחים וכלי חמס מכרותיהם, מצד הדין, לא רצה לתת להם יותר דין, והעמידם על הברכה, לבטל מהם חוזק הדין... ולכן לא העמידם על הקללה.

יהודה הוא מלך, ויששכר בעל תורה, ויוסף ובנימין היה בחלקם משכן שילה וירושלים, כי שם ציוה ד' את הברכה, ולכן אין ראוי שיעמדו לצד שמאל. וכן שמעון העמידו על הברכה, לפי שלא היה בדעתו לברכו, לא רצה להעמידו על הקללה"²⁷. "צרור המור" כתב טעם למעלת כל שבט, מלבד שמעון ולוי.

²⁵ על התורה לרב חיים ברודא, לעמבערג תר"ס.

²⁶ עיין רש"י בראשית מח, ח.

²⁷ עיין רש"י כאן בפסוק כ"ד וכן לקמן לג, ז, וברבנו בחיי כאן שכתב: "ומה שמונה שמעון על הברכה, מפני שנכתבו בכאן י"א ארורים ולא רצה לקללו ולומר כנגדו 'ארור', ומשה שקבע ברכה בפרשת 'וזאת הברכה' לכל השבטים, ולא קבע לשמעון, לפי שלא היה ראוי לברכה מפני חטא זמרי. וכיון שלא היה בלבו לברכו, כי לא היה ראוי לברכה, לא רצה לקללו בכאן לומר 'ארור' כנגדו, שאם כן לא היתה לו תקנה. וכבר דרשו רז"ל שאף על פי שלא ברכו בפירוש, רמזו בברכת יהודה, שנאמר: 'שמע ד' קול יהודה' (דברים לג, ז), שכן היתה נחלת בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה".

10. הסבר ה"אזנים לתורה" לגבי השבטים שעמדו על הר עיבל

הסבר שמתחסר רק לשבטים שעמדו על הר עיבל, ולשבחם, כתב ה"אזנים לתורה" על פי מדרש חז"ל (ויקרא רבה ב, ו וילקוט שמעוני חלק א רמז תלד): "ואלה יעמדו לקלל את העם" אין כתיב כאן, אלא: "ואלה יעמדו על הקללה"... ולא עוד אלא שכשהפורענות באה לעולם - צדיקים כובשים אותה, שנאמר: "ואלה יעמדו על הקללה".

הסביר ה"אזנים לתורה": "נראה שמפרש 'יעמדו' מלשון: 'לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו, להשיב חמתו מהשחית' (תהלים קו, כג), 'ויעמוד פינחס ויפלה, ותעצר המגפה' (שם, ל). נמצא לפי דברי חז"ל אלה שהשבטים שנבחרו 'לעמוד על הקללה' היו צדיקים ביותר, הראויים להשיב חמת ד' ולבטל הפורענות. ומי זה יהיו לשקול בפלס צדקות השבטים? אלא שאפשר לומר שלבני השפחות עמדה 'שפלותם', והלא מרום וקדוש שוכן את דכא ושפל רוח (ישעיהו נז, טו). וראובן, כבעל תשובה 'עומד' במקום שאין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. והוא גם פתח בהצלה (במכירת יוסף). ובנוגע לזבולן - הרי השותפות שבינו, המחזיק, לבין יששכר הלומד, ידועה. וגם יעקב וגם משה הקדימו בברכותיהם את זבולן ליששכר. ואולי יש בזה כדי נתינת טעם למה העמידו את ששת השבטים האלו על הר עיבל - ש'יעמדו על הקללה', להפוך אותה לברכה".

11. הסבר "ספר הפרשיות"

הסבר בכיוון אחר לגמרי כתב ב"ספר הפרשיות"²⁸ לגבי כל השבטים: "כשתדקדק בהם תמצא כי הששה הראשונים נחלו בדרום הארץ ובמרכזה, והם **שוכנים קרוב למקדש**, ואילו האחרונים **רחוקים ממקום המקדש**, כלפי צפון ומזרח. לפיכך אלו בהר גרזים שבדרום מערב, ואלו בעיבל שבצפון מזרח, והם מאחר שרחוקים מן המקדש צריכים אזהרה ביותר שלא יעשו כמעשה הגויים שבקרבתם הם יושבים, ולא תפתח עליהם הרעה מצפון (וכאשר כן היה שהם קדמו לגלות)"²⁹.

עוד כתב בספר "שפתי כהן": "מה שמינה שמעון על הברכה, כדי להאיר חשכו, שאילו מינהו על הקללה לא היה לו תקנה, לפי שכל הארורים הן בכלל מעשה זמרי, דוק ותשכח".
²⁸ לרב אליהו כי טוב (הוצאת "יד אליהו כי טוב" ירושלים תש"ן).
²⁹ עיין עוד בספר "נפלאות מתורת ד"ר פ"ג ופנ"ד שכתב כעין זה, ויש לעיין בדבריו.

ג. מדוע נחשב לוי לשבט ככל השבטים, ומדוע יוסף אינו מחולק לאפרים ומנשה?

על השאלה השלישית והשאלה הרביעית - מדוע נחשב לוי לשבט ככל השבטים, ומדוע יוסף אינו מחולק לאפרים ומנשה - ענה הרמב"ן בפרשת וזאת הברכה (לג, ו), בהתייחסותו לשאלה מדוע לא בירך משה את שבט שמעון בפרשת וזאת הברכה, וכך כתב הרמב"ן: "והנכון בעיני, כי הכתוב לא ימנה בשבטי ישראל, רק שנים עשר. וכך אמר בברכת יעקב: 'כל אלה שבטי ישראל שנים עשר' (בראשית מט, כח). והנה יעקב הזכיר בניו השנים עשר, והזכיר יוסף בשבט אחד, ומשה ראה להזכיר ביוסף שני שבטים, כמו שאמר: 'והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה' (פסוק יז), והיה זה בעבור שני דברים, האחד כי אחר שצוה הקדוש ברוך הוא ועשאו שני שבטים בחנוכת המזבח, ובדגלים, ובנחלת הארץ, הנה הוא צריך למנותם שניים בברכתם. ועוד, שהזכיר יהושע, המנחילם את הארץ, והוא מאפרים הקטן, והוצרך להזכיר אחיו, שגדול ממנו. והנה רצה לברך את לוי, כי מברכתו יתברכו כל ישראל, שיהיו קרובותיו לרצון להם לפני ד', והוצרך להשאיר אחד מן השבטים, שאינן נימנין בשום מקום רק שנים עשר, כנגד שנים עשר מזלות ברקיע, ושנים עשר חדשים בשנה, ושנים עשר גבולי אלכסונין, שאמרו במדרש שהם הן זרועות עולם, וכמו שהזכירו חכמים במסכת ברכות (לב ע"ב): 'אמר הקב"ה לנביא: לך ואמור לכנסת ישראל: בתי, שנים עשר מזלות בראתי ברקיע, כנגד שנים עשר שבטים'. וכן בהר גריזים והר עיבל (לעיל כז, יב) שְׁמֹנֶה לוי - לא נגזר שם יוסף לשני שבטים. וכן תראה בחילוק יחזקאל (מח, ד-ה), שְׁמֹנֶה בחלוקת הארץ יוסף לשני שבטים ולא הזכיר לוי, וכשְׁמֹנֶה תוצאות העיר הזכיר (שם, לא) שער לוי אחד, ולא מנה שבט יוסף לשני שבטים, אבל אמר (שם, לב): 'שער יוסף אחד', כי לעולם לא ימנו שבטי ישראל רק שנים עשר".

לפי הרמב"ן שתי השאלות מיישבות זו את זו: כאשר נמנה לוי לשבט - נחשב יוסף לשבט אחד, כדי לשמור על מספר שנים עשר שבטים!

אך הרמב"ן לא הסביר מדוע נחשב לוי לשבט במעמד הר גריזים והר עיבל. השאלה קשה עוד יותר לפי מה שלמדנו ששבט לוי היה מופרד לשניים: חלקו עמד על הר גריזים, ואילו חלקו האחר עמד למטה בין ההרים! מדוע אם כן הופרד לוי לשניים, ולא היה כולו למטה בין ההרים, ואז יוסף היה מופרד לאפרים ומנשה, כדרך שהופרד במקומות רבים?

הרמב"ן לא ענה על כך בפירוש, אך אפשר שרמז תשובה על כך במה שכתב לגבי הזכרת שבט לוי בפרשת וזאת הברכה: "והנה רצה לברך את לוי, כי מברכתו

יתברכו כל ישראל, שיהיו קרבנותיו לרצון להם לפני השם", שגם כאן רצה הקב"ה ששבט לוי יעמוד בין המתברכים³⁰.

ד. מדוע בחלק מהשבטים נכתבה וו החיבור ובחלק לא נכתבה?

על השאלה השישית - מדוע בחלק מהשבטים נכתבה וו החיבור ובחלק לא נכתבה - כתב ה"משך חכמה": "שמעון ולוי וכו' כולם בוו (החיבור), מפני שהם כולם בני הגבירות, והם מרחל ולאח. בהר עיבל: 'ראובן גד' וכו' 'וזבולן דן' בלא וו, מפני שראובן הוא בן הגבירה, וגד ואשר בני השפחה, וזבולן בן הגבירה, ודן ונפתלי בני זלפה [צריך להיות: בלהה], ואין אמהות אלא ארבע (שרה רבקה רחל ולאח - ברכות טז ע"ב). ומה שאמר: 'וזבולן' - הוא מקביל נגד ראובן. ופשוט".

כוונתו היא שבני הגבירות מחוברים זה לזה בוו חיבור, וכן גם בני השפחות, אבל בני הגבירות אינם מחוברים עם בני השפחות בוו החיבור. פירושו זה מתקשר לדברי המפרשים שכתבו שבהר עיבל עמדו בני השפחות, בגלל היותם בני השפחות. אבל לכאורה הסברו קשה, שכן זבולן מחובר בוו החיבור עם גד ואשר בני זלפה! על כך ענה ה"משך חכמה" שזה מקביל לראובן.

ניתן להבין את דבריו בשני אופנים: הרב קופרמן בהערותיו ל"משך חכמה" הסביר שכוונתו היא שכשם שראובן נזכר בסמוך לשני בני שפחה, כך גם זבולן נזכר בסמוך לשני בני שפחה.

ניתן להסביר אחרת, שהכוונה היא שוו החיבור במלה "וזבולן" מחברת את זבולן לראובן, שבתחילת המשפט, ולא לגד ואשר שסמוכים אליו.

אלא שיש לשאול להסבר זה: מדוע אם כן זבולן אינו כתוב בסמוך לראובן? אמנם שאלה זו נשאלת מצד עצמה, גם לולא פירוש ה"משך חכמה", אך לפי הסבר זה בדבריו היא מחריפה יותר.

ניתן לענות על כך כמו שכתב "צרור המור" [שהובא לעיל] שראובן וזבולן בכח תורתם מגינים על בני השפחות, ולכן הופרדו זה מזה, והוצמד כל אחד מהם לשניים מבני השפחות. כמו כן ניתן לענות על פי הסבר אחר של "צרור המור" [שהובא גם כן לעיל] שראובן צמוד לגד מפני ששניהם רצו להיות ביחד בחוצה לארץ.

ועיין עוד על כל השאלות הללו במאמר הבא.

³⁰ עיין ב"אזנים לתורה" בפסוק יב בד"ה "ויוסף" שכתב כעין זה, ודבריו בנויים בחלקם על דברי הרמב"ן הנ"ל, אך בחלקם נראים כחולקים עליו.